

УДК 82.09(71)

ТЕМИ “ВИЖИВАННЯ” У РОМАНІ М. ЕТВУД “РІК ПОТОПУ”

Ірина Хабета

*Національний університет “Острозька академія”,
вул. Семінарська 2, м. Острог, Рівненська область, 35800,
e-mail: Rysik2210@rambler.ru*

Проаналізовано теми виживання та жертвності в романі-дистопії М. Етвуд “Рік Потопу” (2009). Розглядаючи процес проходження позицій віктимності, запропонованих у літературознавчому дослідженні “Виживання: тематика канадської літератури” (1972) М. Етвуд, автор статті проаналізував аспекти боротьби за виживання головних героїнь роману.

Ключові слова: дистопія, постколоніальна критика, колоніальний менталітет, канадська література, виживання, жертва.

Парадигму цивілізаційного мислення другої половини ХХ століття багато в чому визначає епоха постмодерну, окреслюючи як одну із ключових проблему ідентичності. У контексті багатьох літературознавчих методів, які досліджують проблему пошуку власної тотожності останньої третини ХХ ст., вагоме місце займає постколоніальна критика, джерела якої вбачають у 1960-1970-х рр. (праці Ф. Фанона “Гнані і голодні” (1961) та Е. Саїда “Орієнталізм” (1978)), а продовження у теоретичних працях західних (Г. Ч. Співак, Г. К. Бгабги, Б. Ешкрофта, Г. Гріффітса та Г. Тіффін та українських – Т. Гундорової, Н. Висоцької, М. Павлишина, П. Іванишина, М. Шкандрія) вчених.

Після Другої Світової війни та розпаду Британської імперії Канада однією з перших відчула потребу власної ідентифікації. В авангарді становлення канадської культури був розвиток літератури, помітним явищем якої в кінці 1960-х – початку 1970-х стала творчість М. Етвуд. Саме в той час опубліковано її романи “Їстівна жінка” (*Edible Woman*, 1969) та “За водною гладінню” (*Surfacing*, 1972). Відтоді одна за одною вийшли друком десятки інших книг, серед яких значущими є романи-дистопії: “Історія Служниці” (*Handmaid’s Tale*, 1985), “Орикс і Крейк” (*Oryx and Crake*, 2003) та “Рік Потопу” (*The Year of the Flood*, 2009), що вразили і шокували читача похмурих баченням авторки майбутнього людства. Твори письменниці стали темою для аналізу багатьох дослідників, зокрема, Дж. Вудкок, Ш. Грейс, М. Дворак, Ф. Дейві, К. Мойзан, Дж. Мосс та інших; в Україні творчість М. Етвуд досліджено у працях М. Воронцової А. Злобіної, В. Івашева, Н. Овчаренко, І. Прохорової, Л. Романчук та Ю. Жаданова. Зважаючи на широке коло порушуваних проблем, творчість М. Етвуд є невичерпною для досліджень в українському та західному літературознавстві.

Водночас і кількість читачів, які хотіли б значно більше дізнатися про канадську літературу, до початку 1970-х років надзвичайно зросла. Тому публікація в 1972 році

літературознавчого дослідження М. Етвуд “Вживання: тематика канадської літератури” була вкрай актуальною.

Поштовхом до написання праці були два запитання, які ставили письменниці канадські читачі: “Чи існує канадська література?” і “Якщо існує, то чи не є вона другосортною копією справжньої літератури, яку створюють у Великій Британії та Сполучених Штатах?” [3, с. 5]. За словами М. Воронцової, М. Етвуд цією працею “сфокусувала основні проблеми і художні пошуки канадських письменників 60–70-х років” [1, с. 4]. На нашу думку, у “Вживанні” письменниця не лише хотіла довести, що канадська література існувала та мала свою специфіку, але й прагнула допомогти читачам навчитись аналізувати твори канадської літератури за допомогою створеного нею шаблону.

Як стверджує М. Етвуд, в канадській літературі, відповідно до лейтмотиву острова у британській літературі або фронтиру у літературі Сполучених Штатів, центральними є теми виживання та жертви. Зазначені тенденції чітко простежуються в найновішому романі-дистопії М. Етвуд “Рік Потопу” (2009). Тому мета цієї – статті розгляд вищезгаданої дистопії М. Етвуд у контексті її ж літературознавчого дослідження “Вживання: тематика канадської літератури” (1972).

У “Вживанні” М. Етвуд назвала канадський спосіб мислення “колоніальним менталітетом” [3, с. 45]. Ідею вона частково запозичила у канадського літературознавця Нортропа Фрая, автора книги “Висновки до історії літератури у Канаді”. На його думку, “гарнізонний менталітет”, як він його називає, є характерною рисою: “маленьких громад, обмежених фізичним та психологічним кордоном від інших поселень та від американських і британських культурних осередків; ... громад, які змушені протистояти загрозливому навколишньому середовищу” [6, с. 830].

У дослідженні “Вживання” М. Етвуд вивела колоніальний шаблон канадської літератури, який згодом використовувала у написанні своїх романів-дистопій. Головними темами канадської літератури авторка назвала самоусвідомлення героїв (“Хто я?”) через місце перебування (“Тут, це де?”), жертвність героїв, стадії жертвності, вміння жертви виживати. На підтвердження власної концепції авторка навела безліч прикладів і доказів, опираючись на твори канадських письменників, які вона прочитала в дитинстві: Е. Сетона, Р. Вівера, Г. Джеймс, та Ч. Дж. Д. Робертса. Зокрема, книгу Ернеста Сетона “Дикі тварини, яких я знав” (*Wild Animals I Have Known*, 1898) вона схарактеризувала так: “Історії про тварин були історіями про боротьбу за життя, а практичний довідник Сетона був насправді інструкцією до виживання” [3, с. 38].

Такою ж інструкцією до виживання стала дистопія М. Етвуд “Рік Потопу”. В основі сюжету закладено припущення, за яким більша частина населення планети загинула у 25-му році, коли безводний Потоп чуми та інших хвороб змив людство з поверхні Землі. В романі дві жінки переживають пошесть: Рен – молода танцівниця, яку зачинили у карантинній зоні провідного секс-клубу “Скейлз енд тейлз”, і Тобі – Божа Садівниця, яка забарикадувалась у показному спа-салоні. Кожна з них думає, що вона – єдина, хто з усіх людей вижила після катастрофи. Кожну з них мучать сумніви щодо можливостей подальшого виживання. Складна хронологія роману супроводжується поступовим вивільненням спогадів головних героїнь, під час якого піднімається завіса затриманої експозиції роману.

Ситуація, в якій опинилися головні героїні "Року Потопу" Тобі та Рен, з погляду дослідження М. Етвуд "Вживання", є поштовхом до роздумів і пошуків відповіді на звичайне запитання: "Хто я?". Водночас Н. Фрай відповідь на це питання пов'язав з відповіддю на запитання "Тут, це де?" [3, с. 24] тому, що людина визначає себе як особистість через належність до певної території чи місця. За спостереженнями М. Етвуд, у канадській літературі картина "тут" пронизана жахом: "Це світ замерзлих трупів, мертвих ховрашків, снігу, померлих дітей та всюдишущого відчуття загрози, і не від ворога, який хоче Вашої смерті, а від усього, що Вас оточує" [3, с. 39]. У романі "Рік Потопу" М. Етвуд не відходить від традиції й одразу змалювала загрозливу картину пейзажу "тут" в очах Тобі: "Місто виглядало так, ніби його відчистили відбілювачем, воно без кольору. У ньому немає життя. ... Неподалік стоїть міні-автобус, який врізався в дерево, раніше з його вікна звисала рука, але її вже немає, поруч на газоні люди, вмираючи, благали про допомогу" [4, с. 3–4]. Кожна з героїнь, споглядаючи такий екстер'єр "тут", запитує себе: а що ж тоді "там"? Але у зав'язці роману Тобі як жертва власного страху, наприклад, не наважується вийти за межі своєї території. Вона завжди озброєна, завжди напоготові та завжди прислухається: "Коли малі істоти приглушують свій спів, – каже Адам Перший, – це тому, що їм страшно. Вам треба прислухатись до їх страху" [4, с. 5]. Отож, запитання "Хто я?" та "Тут, це де?" в романі "Рік Потопу" викликають наступні, які дають змогу розкривати дуальну систему сприйняття реальності: де саме знаходиться це місце відносно інших місць; що краще: залишитись тут чи сподіватися, що десь там є надія на порятунок; чи хтось вижив там; якщо так, це друзі чи вороги?

Іншими словами, якщо трапилася світова катастрофа, то яке місце займає звичне місце проживання у новоствореному світі? Чи можна стверджувати, що ця "земля обітована" є нею насправді? Чи інші місця можливі до проживання? Чи вони безпечні?

Очевидно, що можна продовжувати ставити запитання дуалістичного спрямування, на які М. Етвуд відповіла, розкриваючи фабулу роману, показуючи переживання головних героїнь, які опиняються у звичному і незвичному для себе оточенні, які, проживаючи у знайомому і донедавна такому пристосованому середовищі, раптом опиняються у ворожо-агресивному, чужому світі. Відтак, стрижнем роздумів є ієрархічно-вибудовані бінарні опозиції: життя–смерть, тут–там, свій–чужий.

Наступною темою, яку досліджувала М. Етвуд, є поняття "жертви", "жертвовності". Розглядаючи Канаду як "жертву", "придушену меншість", "експлуатоване" – одним словом "колонію" [3, с. 45], у своїй праці "Вживання" письменниця виділяє чотири позиції жертви: 1) самозаперечення факту жертви; 2) самоусвідомлення факту жертви, але витлумачення його як Фатуму, Божої волі, веління Природи (наприклад, у випадку із жінками), як необхідність, яку зумовлюють Історія, Економіка чи Підсвідомість, або будь-яка інша потужна ідея; 3) самоусвідомлення факту жертви, що супроводжується відмовою вірити в те, що ця роль неминуча; 4) буття креативною не-жертвою [3, с. 46–49].

Основою цих позицій є здатність жертви до вибору власної долі та боротьби, яка, своєю чергою, відлунує в теорії К. Ясперса як така, що "є основною формою будь-якої екзистенції" [2, с. 239]. Саме екзистенція є постійною можливістю бути іншим та змінюватись, а "без боротьби життєвий процес уривається" [2, с. 240]. Вибираючи

між різними проектами майбутнього, героїні дистопії “Рік Потопу” переходять від однієї позиції віктимності до іншої – від заперечення факту жертви до відторгнення ярма жертвовності.

Використовуючи наведені М. Етвуд у “Виживанні” приклади поведінки героїв та чотири види реакцій на ситуації боротьби, які висловив Карл Ясперс у праці “Психологія світоглядів”, спробуємо створити психологічні портрети жертв кожної позиції та проаналізувати їх на основі роману дистопії “Рік Потопу”.

Першій позиції віктимності притаманна неусвідомлена і некерована злість на навколишніх; людина не бажає боротися з реальними причинами гноблення. У другій позиції жертва “визнає боротьбу як щось останнє. Живучи фактично у сприятливих обставинах боротьби, вона вірить в екзистенцію без боротьби” [2, с. 240]. На відміну від третьої позиції, в якій людина чітко усвідомлює справжню причину своїх страждань, у другій позиції жертва у своїй віктимності звинувачує “все і вся”, крім реального джерела пригноблення. Це і зумовлює спрямованість злості особи не лише на оточуючих, але й на себе. Як тільки відбувся процес усвідомлення, жертва переходить до третьої позиції і “живе в почуттях боротьби та діє, лише борючись” [2, с. 241]. У четвертій позиції жертва вільна від усіх гнобителів, нею більше не керує страх, вона дивиться на “активну боротьбу як на свою власну сферу” [2, с. 241].

У досліджуваному романі всі персонажі, які живуть до Потопу у світі, розділеному між науковцями і не-науковцями, – нещасливі. З цього погляду, відправною, першою позицією жертвовності для героїв роману є стадія заперечення факту страждань. Через страх втратити певні суспільні привілеї кожен боїться визнати свою віктимність і, замість того, щоби протистояти проблемам, марно намагається від них втекти.

Однією з таких втікачок є Тобі. Вона, передусім, є жертвою суспільного ладу та власної пам’яті. З її спогадів ми дізнаємося про долю батьків героїні. Приватна охоронна фірма КорпСіКорпс викупила всі сусідні будинки та запропонувала родині Тобі продати свою ділянку. Не усвідомлюючи, що незабаром ця організація буде керувати країною, батько відмовляється від пропозиції. Після зміни влади він стає першою жертвою і швидко втрачає попередню роботу. Підозріло раптово захворіла матір Тобі. Лікарі клініки ХелсВайзер, дітища КорпСіКорпс, навмисно затягують процес лікування, аби витягнути із сім’ї якомога більше грошей. Як наслідок, жінка помирає від невідомої хвороби, а батько вчиняє самогубство із забороненої зброї. Відчайдушні спроби цієї сім’ї вижити в умовах нового ладу зазнають краху, розбивають життя дівчини, перетворюючи її на наступну жертву системи.

Тобі намагається заробити на життя, продаючи свої яйцеклітини на чорному ринку, але під час другої процедури вилучення матеріалу “виникли труднощі, тому вона більше ніколи не зможе продавати свої яйцеклітини чи мати дітей” [4, с. 32]. Випадкова стерилізація остаточно зламала Тобі й вона поринула у світ наркотиків і пиятики, що, напевно, є одним із найрозповсюдженіших способів заперечення факту, що ти – жертва. Проте якось запитавши себе, чи хоче вона жити далі, героїня розпочинає свою боротьбу.

Безгрошів’я змусило Тобі працювати на власника скандальної забігайлівки “Сікрет-Бургерс” Бланко – відомого гвалтівника та вбивцю. Одного дня саме її цей збоченець обирає собі за наступну жертву. І перед Тобі постає питання: відмовитись від привілеїв наукового суспільства і вижити чи залишитись і терпіти та сподіватися на диво. Визна-

чивши джерело тиранії і спрямувавши свій гнів у правильному напрямку, Тобі втікає від збоченця. Отже, у 5-му році, за двадцять років до року Потопу, вона приєднується до Божих Садівників – релігійної групи, яка живе за законами світу природи та Божої волі і якою керують Адами та Єви, котрі називають себе першими, другими і так далі адамами та євами. Із першої позиції жертви героїня переміщується на другу.

На перший погляд, деспот Бланко далекий від позиції жертви: "Навколо шиї у нього було татування: ланцюжок із замком у вигляді червоного серця, яке розташовувалося наприкінці мисоподібного вирізу, на його вкритих волоссям грудях. За чутками, той ланцюг спускався вниз до спини та був обкручений навколо голої жінки, зображеної догори ногами з головою, витатушованою на його задниці" [4, с. 36]. Проте насправді відчуття жертви в ньому глибоко закорінене, викликає некерований гнів, спрямований на тих осіб, які визнають та обговорюють свою пригнобленість. Бланко заперечує той факт, що він безсилий проти системи КорпСіКорпс, тому намагається усіх навколишніх перетворити на свою здобич. Коли Бланко визнають винним у вбивстві й відсилають до такої собі в'язниці Пейнбол, у якій в'язні воюють один проти одного за виживання, він перетворюється на некерованого звіра. Система остаточно його ламає і позбавляє будь-якої людяності. Він починає вбивати всіх, кого зустрічає на своєму шляху.

Через декілька років після приходу Тобі, до Божих Садівників приєднується Люцерна. Вона закохується у жителя плебсвіля та одного з Адамів – Зеба. Люцерна втекла з компаунда (житла науковців), прихопивши із собою дочку Рен. Дівчинка є жертвою своїх батьків. Батько за роботою ніколи не мав часу ні на дружину, ні на дитину, а Люцерна вирішила, що особисто їй буде ліпше у плебсвілі та втікає до Божих Садівників. Проходить багато часу, перш ніж Рен перестає почувати себе чужою в новій спільноті і зникає до нового батька. Згодом Люцерні набридає життя із Зебом. Вона повертається до колишнього чоловіка у компаунд і вигадує історію про те, що Садівники викрали її та Рен і тримали у полоні. Рен вдруге стає жертвою забаганок матері. Лише згодом дівчина усвідомить, що ці події стали причиною її психологічного розладу: постійного бажання втекти від матері та знайти любов батька.

У компаунді Рен зустрічає свого головного "ворога" Джиммі. Кохання, яке між ними спалахує, швидко надокучає хлопцю, він йде від Рен. Від цього моменту юнак стає головним катом героїні. Рен усвідомлює, що вона жертва сліпої любові до Джиммі. Це усвідомлення змінює стан віктимності Рен, вона переходить до другої позиції, бо усвідомлює себе жертвою нерозділеного кохання. На цьому етапі героїню переповнює гнів як на себе, так і на об'єкт свого обожнювання. Марні сподівання врятувати стосунки та виправити ситуацію протягом декількох років не дають змоги Рен побудувати власне життя, однак час поступово притуплює біль та загоює її рани. Вона переходить до наступної, третьої позиції жертви. Рен усвідомлює, що далі так бути не може: "Мені необхідно було побути одній, окремо від Аманди, окремо від Джиммі, окремо від Люцерни, і, навіть, окремо від Тобі. Я хотіла стати зовсім іншою, нікому ні чим не завдячувати і нікому не належати" [4, с. 301].

Наприкінці роману Рен знаходить пораненого Джиммі. Раптово для себе вона відкриває, що більше не страждає й пробачає його. Дівчина переходить на четвертий щабель жертвності і, нарешті, перестає бути жертвою власних почуттів.

Свого статусу жертви наприкінці роману позбувається й Тобі. Усі життєві перипетії

та курси виживання Садівників зробили її сильною особистістю і навчили правил самозбереження. Героїня з початкової другої позиції жертви переходить до третьої, а згодом і до четвертої. Кульмінацією переходу є момент, коли у 25-му році Тобі, зустрівшись із пораненим Бланко, не втікає від нього, а отримує його: за законами виживання жертва убиває хижака.

Якщо Тобі повністю позбулася позиції жертви, усунувши головний елемент свого пригноблення, то Рен лише тимчасово. Вона отримала Джиммі, його порятунок тепер повністю у її руках. Поки він поруч, вона не жертва, але варто йому її кинути, як усе може повторитися знову.

Перехід жертви від однієї позиції до іншої є особливою рисою аналізованої дистопії М. Етвуд. Головні героїні роману “Рік Потопу” Тобі і Рен долають непростий шлях жертви, проходять чотири позиції, описані М. Етвуд у дослідженні “Виживання”: від неусвідомленого стану жертви до креативної не-жертви, які піднялися над власною жертовністю. Слушною в цьому контексті видається думка Джеймі Допп, висловлена у праці “Позиція суб’єкта як позиція жертви в “Історії служниці””: “позицію креативної не-жертви письменники використовують рідше, ніж позицію під номером два, напевно, це зумовлено тим, що друга дає ширший простір для чіткішого опису дистопійного світу” [5, с. 43]. На наше переконання, героїнь книги “Рік Потопу” М. Етвуд можна протиставити центральному персонажеві роману Джорджа Оруела “1984” Вінстону Сміту і протагоністу роману Ентоні Берджеса “Механічний апельсин” Алексу. Тобі та Рен зуміли пройти всі позиції жертв, вистояти у жахливому світі, в той час, як Вінстон Сміт визнає, що він любить Старшого брата, а Алекс, не витримуючи психологічного тиску, намагається вчинити самогубство. Факт, що Тобі і Рен позбуваються власної жертвовності, що в романі “Рік Потопу” наявна відкрита кінцівка, залишає за читачем можливість власного бачення подальшої долі героїнь, створення альтернативного хепі-енду.

Досліджувані ключові теми жертви формують певний образ канадської літератури, який, властиво, є відображенням національного типу мислення. Тема виживання, відображена у творчості письменників Канади, стала визначальною для літератури цієї країни. Шаблон, який М. Етвуд запропонувала у своєму дослідженні “Виживання: тематика канадської літератури”, становить основу її роману “Рік Потопу”. Подальше використання цього шаблону для аналізу творчості авторки дасть змогу докладніше вивчати романи-дистопії письменниці та окреслити риси, які притаманні лише канадському антиутопічному жанру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Воронцова М. Ю.* Своєрідність романістики Маргарет Етвуд: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.01.04 “Література зарубіжних країн” / М. Ю. Воронцова. – Д., 2005. – 21 с.
2. *Ясперс К.* Психологія світоглядів. Сер. “Філософська думка”. – К.: Юніверс, 2009. – 460 с.
3. *Atwood M.* Survival: A Thematic Guide to Canadian Literature. – Toronto: McClelland and Stewart Ltd., 2004. – 302 p.

4. Atwood M. *The Year of the Flood*. – London, Berlin and New York: Bloomsbury Publishing, 2009 – 434 p.
5. Dopp J. Subject-Position as Victim-Position in *The Handmaid's Tale* // *Studies in Canadian Literature*, Vol.19, № 1. – New Brunswick: Univ. Press, 1994 – P. 43–57
6. Frye N. Conclusion. *Literary History of Canada: Canadian Literature in English*. Ed. Carl F. Klinck. – Toronto: University of Toronto Press, 1965 – P. 821-849

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

“SURVIVAL” THEMES IN MARGARET ATWOOD’S NOVEL “THE YEAR OF THE FLOOD”

Iryna Khabeta

*National University “Ostrog Academy”,
2, Seminar Ostrog St., Rivne region, 35800,
e-mail: Rysik2210@rambler.ru*

This article deals with the survival themes and the victim positions in the dystopian novel *The Year of the Flood* written by Margaret Atwood (2009). Analysing the process of moving within the victim positions, proposed by Margaret Atwood in her work of literary criticism *Survival: A Thematic Guide to Canadian Literature* (1972), the author of this article explores the struggle aspects for the survival of the main heroines of the novel.

Key words: dystopia, postcolonial critique, colonial mentality, Canadian literature, survival, victim.

ТЕМЫ “ВЫЖИВАНИЯ” В РОМАНЕ М. ЭТВУД “ГОД ПОТОПА”

Ирина Хабета

*Национальный университет “Острожская академия”,
ул. Семинарская 2, г. Острог, Ровенская область, 35800,
e-mail: Rysik2210@rambler.ru*

Проанализировано темы выживания и жертвенности в романе-дистопии М. Этвуд “Год Потопа” (2009). Рассматривая процесс прохождения позиций виктимности, предлагаемых у литературоведческом исследовании “Выживание: темы канадской литературы” (1972) М. Этвуд, автор этой статьи проанализировал аспекты борьбы за выживание главных героинь романа.

Ключевые слова: дистопия, постколониальная критика, колониальный менталитет, канадская литература, выживание, жертва.